

СОНГУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН АНТРОПОЛОГИ

С.Номынбаясгалан

МУИС, Шинжлэх ухааны сургуулийн докторант,

МУИС, Хууль зүйн сургуулийн докторант,

Хууль зүйн магистр (LL.M),

Монголын Криминологчдын холбооны судлаач

Товч агуулга:

Энэхүү өгүүллийн сэдвийг “Сонгуулийн эрх зүйн антропологи” гэж томъёолон, агуулгыг хууль зүйн нэр томъёоны асуудлаар хязгаарлав. Антропологи бол бодит туршлагад суурилсан ухаан юм. Судлагдахуун нь гол төлөв урт хугацааны туршид зорилтот оролцогчдыг ажиглаж, бодит амьдрал дээрх зүйлсийг судлахад оршино. Өөрөөр хэлбэл антропологичид эртний болон өмнө судлагдаагүй зүйлсийг хамруулан аливаа юмс, үзэгдэл зэрэг олон хэлбэрээр орших нийгмийн үзэгдлийг судалдаг. Эрх зүйн антропологи бол антропологийн ухаанд XIX зууны дүнд үеэс бий болсон ууган салбар бөгөөд эрх зүйн антропологи нь олон янзын нийгэм, соёлын онцлог ялгааг нэг талаас нийгэм, соёлын; нөгөө талаас эрх зүйн харилцааны үүднээс судалдаг. Энэ хүрээнд монголд хүний эрхийн талаархи ойлголт хэрхэн төлөвшиж, уламжлалт соёл, ахуй амьдрал, ёс заншил, итгэл үнэмшлийн онцлогтой хэрхэн холбогдож байгааг судлах боломжтой юм.

Түлхүүр үг: Хүн судлал (антропологи), эрх зүйн антропологи (хууль зүйн антропологи), этнографи, хууль зүйн хэл, хууль зүйн нэр томъёо, ius, lex.

I. Оршил

Социализмын гэх тодотголтой өмнөх үеийн эрх зүйн тогтолцоонд *антропологийн*¹ талаар судлах ямар ч бололцоо байсангүй. Энэ нь *хөрөнгөтний гадны*²

¹ Монгол хэлний нэр томъёоны хувьд, Я.Цэвэлийн Монгол хэлний товч тайлбар толь хэмээх (1966) бүтээлийн “Хүн” гэсэн үгэнд холбогдох үгүүдэд хүн судлал гэсэн нэр томъёоны талаар бичиж тэмдэглээгүй байна. Харин Шинжлэх ухааны академиас эрхлэн гаргасан Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь, Таван боть, (X – Я), Уб., 2008, 2752 дахь талд “хүн судлал” гэсэн нэр томъёог хэрэглэж, утгыг нь хүний гарал үүсэл, түүхэн хөгжил, эрүүл анатоми, галбир төрх, хэл, соёл судалдаг ухаан гэж тайлбарласан байна.

Олон нийтийн цахим сүлжээнд, хүн судлал буюу антропологи (англиар anthropology; оросоор антропология) гэдэг нь хүн, хүн төрөлхтнийг судлах байгалийн болон нийгмийн шинжлэх ухаан юм. 1501 онд Германы гүн ухаанч Магнус Хундт Антропологи (эртний Грек хэлний антропос хэмээх ἀνθρωπος, “хүн”, –логиа хэмээх λογία, “судлал”) гэдэг нэр томъёог анх хэрэглэсэн гэж бичсэн байна. <https://bit.ly/3MSYlBx> (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

Монгол хэл дээр хэвлэгдсэн хүн судлалын талаархи бүтээлүүдэд, 1/хүн судлал буюу антропологи (anthropology) нь хүнийг өнгөрсөн, одоо, ирээдүй гэсэн гурван цагийн хэмжээт төдийгүй бөмбөрцгийн бүхий л хэсэгт байгаа жишээ баримтад тулгуурлан судалдаг ухаан юм. Харин хүнийг судалдаг бусад нийгэм, хүмүүнлэгийн ухаанаас арга зүй, судалгааны сэдэв, судлагдахуун болох хүний асуудлыг хүн төрөлхтөн үүсэж эрт цагаас өнөөг хүртэлх цаг хугацааны өргөн хүрээнд судалдагараа онцлогтой. Антропологи хэмээх нэршил нь үгийн гарлын хувьд Грек хэлний anthropos буюу хүн хүмүүн, logos буюу судлал, тэмдэглэл гэсэн холбоо үгс юм. Мөнх – Эрдэнэ Г., Чулуунбат П., Нийгэм – соёлын хүн судлалын удиртгал, Уб., 2017, 3 дахь тал

2/хүн судлал бол хүний тухай шинжлэх ухааны байж болох бүхий л судлагдахууны нарийн түвэгтэй байдлыг тусган харуулсан, бүхнийг хамарсан, хамгийн ерөнхий нэр томъёо юм. Anthropologie гэдэг үг нь герег хэлний anthropologos (anthropos: хүмүүн) хэмээх үг латин хэлнээ зээлдсэн anthropologia гэсэн үг

гэж үзэж байсантай холбоотой болов уу. Ийнхүү антропологиийг зөвлөлтийн нөлөөтэй угсаатны зүй орлож байсан. Энэ нь тийм муу зүйл байсан бус харин онол, арга зүйн чиг баримжаа нь өөр байв. Өдгөө энэ байдал эрс өөрчлөгдөж, өөрийн хөгжлийн шинэ чиг хандлагаа олсон төдийгүй төрөлжин хөгжих нөхцөл боломж нь бүрдсэн байна. Тухайлбал, энэхүү *антропологиин ухааны* үүднээс өөрийн орны үндэсний хууль тогтоомжийг³ судлах нь антропологиин ухааны нэгэн томоохон салбар болох эрх зүйн антропологиийг Монгол Улсад хөгжүүлэх нэн таатай нөхцөл боломж болно гэж үзэж байна. Энэ нь цаашлаад монголын эрх зүйн тогтолцоонд антропологиин эрх зүйн сэтгэлгээ, онолын урсгалыг бий болгож, антропологиин ухаан нь хууль зүйн шинжлэх ухаанд нөлөөгөө улам өргөжүүлэн тэлж, төрөлжин хөгжих боломж байгаа гэдгийг илэрхийлж байна. Энэ нь “*антропологиин ухаан нь хууль зүйн шинжлэх ухаанд ямар хувь нэмэр оруулах боломжтой вэ*” гэсэн асуулт хариултаа хүлээсээр байгааг харуулж байна.⁴ Антропологи бол бодит туршлагад суурилсан ухаан бөгөөд түүний судлагдахуун нь ихэнхдээ урт хугацааны турш зорилтот оролцогчид дээр ажиглалт хийх замаар бодит амьдрал дээрх зүйлсийг шинжлэн авч үздэг.⁵ Тиймээс *антропологиин талаархи эрх зүйн судалгааг дан ганц эрх зүйн онол, философийн хүрээнд бус харин хууль зүйн хэрэглээ болгох үүднээс салбар эрх зүйн жишээлбэл, үндсэн хуулийн эрх зүй, нэн ялангуяа сонгуулийн эрх зүйн чиглэлээр төрөлжүүлэн хийж болох*⁶ талаар өгүүллийн оршилд онцлон дурдаж байна. Улмаар эрх зүйн мөн чанар нь хүний мөн чанарт үндэслэгдэх тул орчин үеийн эрх зүй судлаачид нь юуны өмнө сайн хүн судлаач байх шаардлагатай болсон байна.⁷

Энд ийнхүү нуршин өгүүлэхийн учир нь өнөө үед (XX зууны сүүл, XXI зууны эхэн) эрх зүйн ерөнхий онол нь дэлхийн улс орнуудад, ялангуяа эх газрын эрх зүйн

болно. Жан Копан., Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал, (Орчуулсан: Дулам С.), Уб., 2007, 9 дэх тал

² Энэ нь хууль зүйн, тэр дундаа криминологиин зарим бүтээлүүдээс тодорхой харагдаж байна. Энэ талаар Номынбаясгалан С., Түвшинсанаа О., Хүчиндэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын антропологиин асуудал, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, Уб., 2022, №2 дугаарт хэвлэгдсэн өгүүллийн “**Чезаре Ломброзогийн үндэслэсэн антропологиин онол**” гэсэн хэсгээс дэлгэрүүлж үзнэ үү.

³ Хууль тогтоомж (англи. legislation) – 1.хууль тогтоох байгууллагаас хууль батлан гаргах явдлаар илрэх төрөөс өөрийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэх гол үндсэн аргын нэг; ард түмний бүрэн эрхт байдлыг илэрхийлж эрх зүйг бүтээх үйл ажиллагааны нэн чухал хэлбэр; 2.нийгмийн харилцааг бүхэлд нь буюу түүний алив нэг төрлийг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээний цогц; эрх зүйн зарчим, нийт хүн төрөлхтний үнэт зүйлс, хүний язгуур эрэлт хэрэгцээ ба ашиг сонирхол, нийгмийн дэвшлийн объектив чиг хандлага хууль тогтоомжид тусгалаа олно. Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, (хууль зүйн нэр томьёо ба ухагдахуунтай), Уб., 2021, 530 дахь тал

Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 5 дугаар сарын 29–ний өдөр баталсан Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 1 дүгээр зүйл (**Хуулийн зорилго**)–д “1.1.Энэ хуулийн зорилго хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэр /цаашид “хууль тогтоомж” гэх/–ийг санаачлах, боловсруулах ажиллагааны үндэслэл, чанарыг сайжруулах, түүнд олон нийтийн оролцоог хангах, хууль тогтоомжийн төсөлд тавих шаардлагыг тодорхойлох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр нөлөөг үнэлэх замаар хууль дээдлэх ёсыг бэхжүүлэхэд оришино” гэж зохицуулсан байна. <https://legalinfo.mn/mn/detail/11119> (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

⁴ Номынбаясгалан С., Хууль зүйн нэр томьёоны асуудлууд, Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2022, №1, (100), 80 дахь тал

⁵ Фернанда Пирие., Эрх зүйн антропологи, (Орчуулсан: Номынбаясгалан С., Анударь О., Тамир З., ба бусад) Хүний эрх сэтгүүл, Уб., 2022, №1, 101 дэх тал <https://bit.ly/3AnnYwe> (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.25)

⁶ Дээр дурдсан хүрээнд бус харин монголын эрх зүйн тогтолцоонд тухайлбал хувийн эрх зүйд хөдөлмөрийн эрх зүйн антропологи, гэр бүлийн эрх зүйн антропологи, үнэт цаасны эрх зүйн антропологи, арилжааны эрх зүйн антропологи гэх мэт; нийтийн эрх зүйн хүрээнд татварын эрх зүй, сонгуулийн эрх зүй, хүрээлэн буй орчны эрх зүй гэх мэт антропологиин чиглэлээр төрөлжүүлж, гүнзгийрүүлэн судалж болно гэж үзэж байна.

⁷ Сэлэнгэ Х., Хүн ба эрх зүй, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №2 – 3, 97 дахь тал

тогтолцоотой улс оронд хууль зүйн цоо шинэ шинэ шинжлэх ухааны (эрх зүйн антропологи болон бусад) шинэ мэдлэг, арга зүйн болон үзэл суртлын олон урьгалч хандлагад тулгуурлан хөгжиж байна.⁸ Энэ утгаар Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоонд эрх зүйн антропологийн судалгаа хийхийн⁹ (Монгол Улсын эрх зүйн шинжлэх ухаанд судалгааны объектуудыг антропологичлох) зэрэгцээ эрх зүйн антропологийг хөгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна. Хэдий тийм боловч монголын хуульч эрдэмтэн судлаачид эрх зүйн антропологийн чиглэлээр төдийлөн судлаагүй байна.¹⁰ Иймд энэ чиглэлийн судалгаа хийж эхлэхээс өмнө нэн тэргүүнд нэр томъёог цэгцлэх жишээлбэл “хуулийн хүн судлал”¹¹ эсвэл “хуулийн антропологи судлал”¹² мөн түүнчлэн “хууль зүйн антропологи”¹³ буюу “эрх зүйн антропологи”¹⁴ хэмээх нэр томъёоны үзэл санаа, утга агуулгыг антропологийн ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс хэрхэн зөв оноож хэвшүүлэн хэрэглэх вэ гэсэн асуулт зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ байдлыг харгалзан энэхүү өгүүллээр нэр томъёоны нэршил, оноолтын талаар авч үзэхийг гол зорилгоо болгов. Энэ үндсэн дээр эрх зүйн антропологи гэж юу болохыг тодорхойлох оролдлого хийв.

II. Эрх зүйн антропологи: Нэр томъёоны асуудал

Эрх зүйн антропологийн тухай лавшруулан судлахаас өмнө нэн тэргүүнээ тодруулваас зохих хэдэн зүйл байгааг энэхүү хэсэгт тайлбарлах нь зүйтэй. Үүнд: эрх зүйн антропологи гэж юу болох, эрх зүй судлал гэсэн бүхэл бүтэн нийгмийн шинжлэх ухааны асар том ухаан байхад антропологийн ухаан ямар хэрэгтэй болох, түүнээс юугаараа ялгаатай болох, эрх зүйн антропологи нийгмийн яг ямар ухагдахууныг судалдаг болох, эрх зүйн антропологи эрх зүй судлалын шинжлэх ухааны салбар мөн эсэх, гадаад хэлэн дэх “*legal anthropology*”, “*anthropology of law*”, “*law’s anthropology*”¹⁵ хэмээх нэр томъёо, түүний агуулга, хэрэглээ монгол хэлэн дэх “хуулийн хүн судлал” эсвэл “хуулийн антропологи”, мөн түүнчлэн “хууль зүйн антропологи” буюу “эрх зүйн антропологи” хэмээх ухагдахуунтай хэрхэн зохицон нийцэх тухай асуудлуудад

⁸ Нямсүрэн Ч., Эрх зүйн ерөнхий онол, (Үндсэн ойлголт, тулгамдсан асуудал), Хоёр дахь хэвлэл, Уб., 2017, 44 дэх тал

⁹ Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн оршил хэсэгт “. . . хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэсний эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, төрт ёс, түүх, соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөж, хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилгоо болгоно . . .” гэсэн нь антропологийн талаар судалгаа хийх хууль зүйн үндэслэл нь болж байна. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=367> (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

¹⁰ Сарантуяа Ц., Үндсэн эрх болон хүний эрх: Харьцуулалт, онолын эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №1, 20 – 21 дэх тал, Сэлэнгэ Х., Хүн ба эрх зүй, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №2 – 3, 97 – 99 дэх тал, Номынбаясгалан С., Улс төрийн намын тухай хуульд хөгжлийн бэрхшээлийн тэгш байдлыг хангах зарчмыг тодорхойлсон нь, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, Уб., 2021, №3, 56 дахь тал, Номынбаясгалан С., Түвшинсанаа О., Хүчиндэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын антропологийн асуудал, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, Уб., 2022, №2

¹¹ Орчуулгын бүтээлд хуулийн хүн судлал (*Anthropologie juridique*), практик хуулийн хүн судлал (*Anthropologie juridique pratique*) гэсэн нэр томъёог хэрэглэсэн байна. Жан Копан., Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал, (Орчуулсан: Дулам С.), Уб., 2007, 71 болон 135 дахь тал

¹² Эксперт бүлгийн хурлын тэмдэглэлд “хууль зүйн салбарт *хуулийн антропологи судлал* гэж бий” гэж бичсэн байна. Булаг Э., Монгол дахь ясны үзэл ба үндэстний эв нэгдэл, тэдгээрт холбогдох эрх зүйн асуудал, (Орчуулсан: Туулайхүү Э., Туяа Ш.), Уб., 2020, 130 дахь тал

¹³ Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтрэхий толь бичиг, Анхны хэвлэл, Уб., 2021, 524 дэх тал

¹⁴ Фернанда Пириес., Эрх зүйн антропологи, (Орчуулсан: Номынбаясгалан С., Анударь О., Тамир З., ба бусад) Хүний эрх сэтгүүл, Уб., 2022, №1, 101 дэх тал

¹⁵ Burke Paul., *Law’s Anthropology*, (From ethnography to expert testimony in native title), Printed by Griffin Press, 2011 https://books.google.mn/books?id=IR-I8jTxxwMYC&printsec=frontcover&dq=legal+ethnography&hl=mn&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=legal%20ethnography&f=false (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

хариулт өгөхийг оролдлоо. Эдгээр асуултуудын хариулт нь нэгэн зангилаа бөгөөд нэгнийх нь хариулт нөгөөгөө тодруулсаар төгсгөлд нь илэрхий тодорхой болно гэж үзэж байна. Хариултаа сүүлээс нь буюу нэр томъёоны гадаад болон монгол хэлний үгийн утга, түүний хэрэглээний талаар авч үзье.

А.Нэр томъёоны тухай цөөн үгээр

Монголчууд төрөөс тогтоосон хэм хэмжээний актыг “цааз” гэж нэрлэж байжээ.¹⁶ Үүнээс гадна <<цааз хууль>>, <<хууль цааз>> гэсэн хоршоо үг өргөн хэрэглэгдэж байсан. Монголчууд “хууль” гэдэг үгнээс “цааз” гэдэг үгийг илүүтэй хэрэглэж байснаа яваандаа “хууль цааз” гэж хоршуулан хэрэглэж байсан нь түүхийн сурвалж бичгүүдээс харагддаг.¹⁷ Цаазын бичиг (хуулийн эмхэтгэл), цааз зарлах (хууль гаргах), шүүх цаазын бичиг (эрүүгийн хууль), цаазлах (шийтгэх) гэх мэт нэр томъёо үүсчээ.¹⁸ Харин эрх зүй гэдэг энэхүү монгол нэршил 1978 оноос албан ёсны нэр томъёо болж хэрэглэгдсээр өнөөг хүрсэн байна.¹⁹ Эрх зүй гэсэн үгийн “зүй” гэсэн үг нь ч монголчуудын сэтгэлгээнд хожуу бий болсон бололтой.²⁰ Өмнө нь эрх гэсэн нэр томъёог хэрэглэн захиргааны эрх, эрүүгийн эрх гэж нэрлэж байсан байна.

Жан Копаны Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал хэмээх орчуулгын бүтээлд “... Хууль цаазын болон аман уламжлалын өргөн талбар бол хуулийн хүн судлалын салбарыг үүсгэдэг. Хүн судлалын олон сэтгэгчид хуульчид байсан учраас хуулийн үүднээс бодож сэтгэж байв...” гэж бичсэн байна.²¹ Ийнхүү эрх зүйн антропологийн үүднээс авч үзвэл, монголын эртний уламжлалт хууль цаазын дурсгалт бичгүүдэд тусгагдсан нэр томъёог гүнзгий судалж, өнөөгийн практикт тусгаж хэрэглэх нь ихээхэн ач холбогдолтой байж болох юм. Тэр тусмаа “тодорхой” нэр томъёо тухайн үедээ ямар утга санаа илэрхийлж байсныг сайтар судалж, түүнийг утгыг нь тайлбал нэр томъёо судлалд их нэмэртэй.²² Энэ талаар эрх зүй судлаачдын дунд цөөн хэдэн үзэл санаа бий. Жишээ болгон дурдвал, доктор, профессор Т.Сэнгэдорж уламжлалаар цааз, хууль цааз, хууль зүй гэсэн ойлголтууд өргөн хэрэглэгдэж байсныг сэргээн судалж эрх зүй гэсний оронд хууль зүй гэсэн нь илүү оновчтой байна гэж үзэв.²³ Тэгвэл академич С.Нарангэрэл монгол хэлний өдөр тутмын ярианд монголын хууль тогтоомж гэхээсээ монголын эрх зүй гэж хэлэгдэх нь илүүтэй болжээ гэж бичиж байв.²⁴

Харин доктор, профессор Х.Сэлэнгийн “Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл” хэмээх (2014) бүтээлд “эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёонуудын үндэс, агуулгыг хэл шинжлэл, эрх зүйн сэтгэлгээ, эрх зүйн онолын үүднээс авч үзэхийн зэрэгцээ эрх зүй гэсэн нэр томъёоны оронд хууль зүй гэсэн нэр томъёог хэрэглэх нь үндэслэлтэй хийгээд зохистой юу? Эрх зүй гэсэн нэр томъёог хууль зүйн шинжлэх ухааны нэр томъёоноос хасах нь зөв үү? Энэ нь монголын хууль зүйн шинжлэх ухааны хөгжилд сайн нөлөөтэй юу гэсэн асуултуудад үндэслэл бүхий хариултуудыг өгсөн байна. Тодруулбал: Нэгд, хууль зүйн шинжлэх ухааны тулгуур нэр

¹⁶ Нарангэрэл С., Эрх зүйн эх толь бичиг, Хоёр дахь хэвлэл, Уб., 2008, 550 дахь тал

¹⁷ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 146 дахь тал

¹⁸ Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтрэхий толь бичиг, Анхны хэвлэл, Уб., 2021, 555 дахь тал

¹⁹ Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээ, Хууль зүйн нэр томъёо, №107–108 (*Тэргүүн дэвтэр*) Уб., 1978

²⁰ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 146 дахь тал

²¹ Жан Копан., Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал, (Орчуулсан: Дулам С.), Уб., 2007, 71 дэх тал

²² Баярсайхан Д., Хууль зүйн шинжлэх ухааны нэр томъёог цэгцлэн төгөлдөржүүлэх асуудалд, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2001, №4 – 5, 49 дэх тал

²³ Сэнгэдорж Т., Эрх зүй хэмээх нэр томъёоны эргэн тойронд, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2012, №1 – 2 (21), 8 дахь тал

²⁴ Нарангэрэл С., Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, (Харьцуулсан эрх зүй), Уб., 2001, 5 – 6 дахь тал

томьёо болох “эрх зүй” нь хожуу бий болсон нь монголчуудын эрхийг бус үүргийг дээдэлж ирсэн эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжил, түүний онцлогтой холбоотой гэж үзсэн байна. Учир нь энэхүү нэр томьёог хэрэглэснээр эрх зүйн мөн чанар, агуулга, үнэт зүйлийг ойлгон танин мэдэж, хуулийг агуулгаар хэрэгжүүлэх үндэс, боломж тавигдсан гэж үзэв.²⁵ Хоёрт, хэл шинжлэлийн үгийн үндэс, язгуур, гарал зүйн үүднээс “эрх зүй”, “хууль”, “хууль зүй” гэсэн нэр томьёонууд нь ялгаатай байх тул эрх зүй гэсэн нэр томьёоны оронд хууль, хууль зүй гэсэн нэр томьёог хэрэглэх нь зохистой биш гэсэн дүгнэлтийг хийв.²⁶ Гуравт, эрх зүйн онолын түүхэн үүднээс авч үзвэл хууль зүйн шинжлэх ухааны тулгуур нэр томьёо болох эрх зүй, хууль гэсэн нэр томьёо нь өрнийн улс орнуудад анх эртний Ромд үүссэн. Ромын хуульчид “эрх зүй”, “хууль”-ийг нэр томьёоны хувьд ялгаж, эрх зүйг “ius”, хуулийг “lex” гэж нэрлэж байв.²⁷ Дөрөвт, хүн төрөлхтний эрх зүйн сэтгэлгээний түүхийн үүднээс авч үзвэл Ромын хуульчид эрх зүй, хууль гэсэн ойлголтуудыг нэр томьёоны хувьд ялгахаас гадна агуулгын хувьд ялган зааглаж байсан юм. Эдгээр нэр томьёо нь ялгаатай байх тул эрх зүйг хууль гэж үзэж, хуулиас өөр нэр томьёо байхгүй гэж үзэж болохгүй нь байна гэж тэмдэглэв.²⁸ Тавд, хууль зүйн шинжлэх ухааны хөгжлийн үр дүнд “эрх зүй судлал”, “хууль зүй судлал” хөгжиж байна. Эрх зүй судлал, хууль зүй судлал нь судалгааны онол, арга зүйн хувьд ялгаатай. *Хууль зүй судлал* нь позитив эрх зүйд төвлөрч, хуулийн тухай сургаал онолуудаас гадна позитив эрхийг судлах арга зүй, позитив эрхийн тухай тайлбар, ангилал, системчлэл гэсэн эмперик фактуудыг эрх зүйн тогтолцооны хүрээнд судална. Харин *эрх зүй судлал* нь эрх зүйг тогтолцооноос нь хальж, илүү өргөн хүрээтэй судалдагаараа хууль зүй судлалаас ялгаатай. *Эрх зүй судлал* нь танин мэдэхүйн хүрээнд эрх зүйн мөн чанар агуулгыг буюу эрх, эрх чөлөөний боломж, хязгаарын мөн чанар, агуулгыг тодорхойлж, эрх зүйн үнэнд хүрэхийг эрмэлздэг бол үнэт зүйлийн хүрээнд эрх зүйн объектив мөн чанар, үнэт зүйлийг илрүүлж, түүний зорилго, ач холбогдлыг тодорхойлдог. Түүнчлэн онтологийн хүрээнд *эрх зүй судлал* нь эрх зүйн оршин буйг нотолж, эрх зүйн объектив шинж, үүрэг зорилгыг илрүүлж, эрх зүйн илрэн гарах хэлбэр хууль болохыг тодорхойлдог байна. Ийнхүү *эрх зүй судлал* нь эрх зүйн зүй тогтол, онолыг судалдаг гэсэн байна. Эцэст нь доктор, профессор Х.Сэлэнгэ “*эрх зүй гэсэн нэр томьёог хууль зүйн шинжлэх ухаанаас хасч, эрх зүй судлалыг үгүйсгэж, зөвхөн хууль зүй гэсэн нэр томьёог хэрэглэх нь хууль зүйн шинжлэх ухааны тулгуур ойлголтын мөн чанар, агуулгыг алдагдуулж, цаашилаад хууль зүйн шинжлэх ухааны зорилгоос ухарч, судалгааг хязгаарлаж байгаа явдал болно*”²⁹ гэсэн маш үндэслэл бүхий нухацтай дүгнэлтийг хийсэн байна. Энэхүү дүгнэлт, тэдгээр үндэслэлүүдтэй бүрэн санал нэгдэж, дэмжиж байгаа онцлон тэмдэглэж байна.

Б.Нэр томьёоны нэршлийн тухайд

Хүн судлал буюу антропологи хэмээх нэр томьёо нь хууль зүйн шинжлэх ухаанд танил бус “*шинэ нэр томьёо*” болох нь монголын хууль зүйн зарим толь бичгүүдээс тодорхой (энэхүү эрх зүйн хүн судлал буюу эрх зүйн антропологи гэсэн нэр томьёоны

²⁵ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 145 дахь тал

²⁶ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 147 дахь тал

²⁷ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 147 дахь тал

²⁸ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 148 – 149 дэх тал

²⁹ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томьёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 151 – 152 дахь тал

талаар дурдаж, тэмдэглээгүй) харагдаж байна.³⁰ Харин академич С.Нарангэрэлийн Эрх зүйн эх толь бичиг хэмээх бүтээлд “эрх зүйн антропологи” буюу “хууль зүйн антропологи” гэсэн нэр томъёог хэрэглэж, нэр томъёо, хэллэг, ухагдахууныг авч үзэхдээ агуулгын хувьд адилтган бичсэн байна(С.Нарангэрэл, 2008: 529, 610, 2011: 563, 610). Энэ нь дээрхи нэр томъёог хууль зүйн шинжлэх ухаанд зохих түвшинд ердийн эсвэл мэргэжлийн байна уу гэдгээс үл хамааран нийтээр ойлгон хэрэглэж дадсан болохыг нотлон харуулах нэгэн жишээ болж байна. Хэдий тийм боловч нэр томъёоны хувьд тааралдах хүндрэлүүдийн нэг нь гадаад нэр томъёог оноох, дүйцүүлэх явдал тулгарах нь гарцаагүй. Тухайлбал “anthropology of law”, “legal anthropology”, “law’s anthropology” гэсэн нэр томъёонууд нь англи хэлнээс монгол хэлэнд агуулгын хувьд адил төстэй, эсвэл зөрүүтэй орчуулагдах боломжтой байна. Иймд дээрхи нэр томъёоны үзэл санаа, утга агуулгыг нэгдсэн агуулгаар тодорхойлох буюу дүйцүүлэх боломжтой эсэх, мөн түүнчлэн гадаад хэлнээс монгол хэлэнд хэрхэн хөрвүүлэн буулгах вэ, нэр томъёоны оноолтоос үүдэлтэй агуулгын зөрүүтэй байдал гарах боломжтой юу, эсвэл нэр томъёоны давхардал бий болсон уу гэх мэт асуултууд нээлттэй төдийгүй шинжлэх ухааны үүднээс хариултаа хүлээсээр байна.

В.Нэр томъёо оноолтын талаар эргэцүүлэх нь

Аливаа нэр томъёогоор илэрч буй ухагдахууны хүрээг харгалзах нь хувилбар нэр томъёо, давхцал, буруу оноолт зэрэг асуудлаас сэргийлэх ач холбогдолтой. Түүнээс гадна нэр томъёо нь шинжлэх ухааны мэдлэг, мэдээллийг тээгч болох тул зөвхөн хэлний тухай асуудал бус харин нийгмийн бүх салбарын нэгэн судлагдахуун байдаг онцлогтой болно.³¹ Нэр томъёо, нэн ялангуяа гадаад үг хэллэгийг анхнаас нь зөв орчуулж хэрэглэх зайлшгүй шаардлагатай гэж үзэж байна. Анхнаасаа буруу орчуулагдан хэрэглэгдээд заншчихвал дараа нь янз бүрийн хүндрэл гарах эрсдэлтэй. Тиймээс хууль зүйн нэр томъёо онооход таарч тохирох тодорхой нэр томъёог олж орлуулахаас эхлэн олон асуудлууд тулгарна. Өөр бусад эрх зүйн тогтолцоотой харьцуулан судлахаас гадна эрх зүйн нэр томъёонуудын адил хамаарлыг олж тогтоох нь хоёрдмол утгагүй, төөрөгдүүлэхгүй, буруу ойлголтод хүргэхгүй байх³² чухал холбогдолтой болохыг санах учиртай.

Тэгээд ч хууль зүйн нэр томъёоны³³ үр нөлөө нь хэм хэмжээ тогтоогчид хууль зүйн нэр томъёонд тавигдах 1/ нэгдмэл; 2/ нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн; 3/ тогтвортой байдал гэсэн шаардлагуудыг хангасан эсэхээс шууд шалтгаална³⁴ гэж үздэг. Энд онцлон тэмдэглэхэд эрх зүйн нэр томъёог хуулийн нэр томъёоноос ялган ойлгох, нэр томъёог оноох, сонгон хэрэглэхэд хэлбэр талаас нь бус харин агуулга талаас нь авч үзэхийг антропологийн ухааны онол, арга зүй талаасаа шаардаж байна. Энэ нь эрх зүйн антропологийн дараахь бүтээлүүдийн агуулгаас тодорхой харагдаж байна.³⁵ Хууль

³⁰ Амарсанаа Ж., ба бусад, Хууль зүйн тайлбар толь, Уб., 2003, Баярсайхан Б., Хууль зүйн тайлбар толь, (Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүх), Уб., 2003, . . . гэх мэт.

³¹ Мөнхцэцэг Н., Нэр томъёоны орчуулга судлал, Уб., 2020, 25 дахь тал

³² Чимгээ Н., Хууль зүйн орчуулгын онцлог, “Орчуулга, нэр томъёо, толь зүй, заах арга зүй” сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, Уб., 2010, 65 дахь тал

³³ Хууль зүйн нэр томъёо (англи. Legal terminology) – Хууль зүйн техникийн нэг хэсэг; Төр – эрх зүйн ухагдахууныг заан тэмдэглэж, түүний тусламжтайгаар хэм хэмжээний актын эх бичвэрт үгээр илэрхийлэгдсэн хэлбэр. Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, Анхны хэвлэл, Уб., 2021, 524 – 525 дахь тал

³⁴ Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, Анхны хэвлэл, Уб., 2021, 525 дахь тал

³⁵ Fernanda Pirie, The Anthropology of Law, Clarendon Law Series, Oxford university press, 2013

https://books.google.mn/books?id=SbbDAQAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false James M. Donovan, Legal Anthropology: An introduction, printed in the United States of America, AltaMira, 2008
https://books.google.mn/books?id=vRAfAAAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

зүйн шинжлэх ухаанд нэр томъёо судлал чухал байр суурь эзэлдэг³⁶ бөгөөд хууль зүйн хэлний онцлог нь нэр томъёотой шууд холбоотой.³⁷ Энэ нь үг, өгүүлбэрээр дамжин илэрдэг. Нэр томъёо товч, оновчтой, утга санаа бүрэн төгс байх нэг гол үндэс нь үгийг зөв сонгож хэрэглэх явдал юм.³⁸ Тиймээс хууль зүйн нэр томъёог гадаад хэлнээс гадаад нэр томъёонд нутагшуулан оноон хэрэглэх эсэх сонголтыг шинээр нэр томъёо бүтээхэд баримтлах зарчмын дагуу хийх ёстой. Гэхдээ нэгэнт тогтсон хууль зүйн нэр томъёог өөрчлөх гэхээсээ илүүтэй утга агуулга, үзэл санааг нь нэг мөр ойлгох нь чухал байна.³⁹ Чухамдаа нэр томъёог нэр томъёогоор орчуулах⁴⁰ зарчмыг харгалзан үзэх шаардлагатай юм.

Нийтээр хэвшсэн нэр томъёог аль болох хэвээр нь хэрэглэхийн хамт үг хэмнэх зарчмыг баримтлахын⁴¹ зэрэгцээ антропологийн ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны онолын үүднээс хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц байх нь зохимжтой гэж үзэж байна. Энэ утгаар антропологи хэмээх нэр томъёог хууль зүйн салбарт, нэн ялангуяа хуулийн антропологи гэсэн томъёог хэрэглэснээр “эрх зүйн антропологийн агуулгыг хэт явцууруулан тодорхойлуулах” төдийгүй “эрх зүйн илрэн гарах хэлбэрийн тухай ойлголтыг эрх зүйн мөн чанарын тухай ойлголттой хольж, хутган ойлгох” нөхцлийг бүрдүүлж байна. Тухайлбал, сонгуулийн хуулийн антропологи гэх зэргээр нэрлэх нь сонгуулийн эрх зүйн антропологиос агуулга, мөн чанарын хувьд эрс ялгаатай гэж үзэж байна. Түүнчлэн эрх зүйн онолын хувьд эрх зүй хуулиас ялгаатай төдийгүй илүү өргөн агуулгаар тодорхойлогддог⁴² болохыг мартаж учиргүй юм. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүй судлал (эрх зүйг тогтолцооноос нь хальж, илүү өргөн хүрээтэй судалдаг) нь хууль зүй судлал (эрх зүйн тогтолцооны хүрээнд)–аас судалгааны онол, арга зүйн хувьд ялгаатай болно. Эрх зүй, түүний илрэн гарах хэлбэр болох хууль, тэдгээрийн ялгаа, харилцан хамаарлын тухай үзэл санаа нь эрх зүйн тухай үзэл санаатай зэрэгцэн нэн эртнээс үүссэн бөгөөд одоо ч гэсэн эрх зүйн танин мэдэхүйн анхаарлын төвд байсаар байна.⁴³ Энэ дээр үндэслэн эрх зүй, хуулийг агуулгын ялгаагүй гэж үзэж болохгүй, ялангуяа хууль нь агуулгаасаа гажсан тохиолдол бүр ч болохгүй юм. Харин хууль нь

[0#v=onepage&q&f=false](#) Norbert Rouland, Legal Anthropology, (Translated by Philippe G. Planel), The Athlone Press, London, 1994

[https://books.google.mn/books?id=5gLNds-](https://books.google.mn/books?id=5gLNds-G_u8C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

[G_u8C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](#) . . . etc. (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

³⁶ Баярсайхан Б., Монгол Улсын Үндсэн хуульт ёсны уламжлал, (БНМАУ–ын 1949 оны Үндсэн хуулийн эрх зүйн шинжилгээ), Уб., 2017, 32 дахь тал

³⁷ Амархүү О., Эрх зүйн онолын арван таван сэдэв, Уб., 2008, 52 дахь тал

³⁸ Амарсанаа Ж., Эрх зүй – нийгмийн харилцааг тохируулагч, Уб., 1988, 67 дахь тал

³⁹ “Хууль зүйн нэр томъёоны судалгаа, хэрэглээ” (Улсын хэмжээний эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл) Уб., 2016, 73 болон 77 дахь тал

⁴⁰ Сергей Влахов, Сидер Флорин., Непереводимое в переводе, Москва, 1980, Стр. 285,

⁴¹ Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээ, Хууль зүйн нэр томъёо, №107–108, (Тэргүүн дэвтэр), Уб., 1978, 5 дахь тал

⁴² Хууль нь эрх зүйн илрэх гадаад хэлбэр. Баярсайхан Д., Эрх зүйн онол, Тав дахь хэвлэл, Уб., 2018, 34 дэх тал

Эрх зүйн ба хууль тогтоомжийн тогтолцооны харьцаа: эрх зүйн тогтолцоо ба хууль тогтоомжийн тогтолцоо бие даасан бөгөөд харилцан уялдаатай юм. Эдгээр нь өөр хоорондоо хэлбэр ба агуулгын харьцаатай байна. Эрх зүйн тогтолцоо бол агуулгыг илэрхийлэх бөгөөд нийгмийн харилцааг зохицуулах шинжид нийцсэн эрх зүйн дотоод бүтэц юм. Хууль тогтоомжийн тогтолцоо нь эрх зүйн эх сурвалжийн байгууламжийг илэрхийлдэг эрх зүйн гадаад хэлбэр өөрөөр хэлбэл хэм хэмжээ тогтоосон эрх зүйн актын тогтолцоо. Эрх зүй нь хууль тогтоомжгүйгээр оршихгүй болохын хамт харин хууль тогтоомж нь өргөн хүрээтэй ойлгоцоор эрх зүй болно. Нарангэрэл С., Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, (Харьцуулсан эрх зүй), Уб., 2001, 87 дахь тал

⁴³ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 150 дахь тал

агуулгаасаа гажаагүй, эрх зүйд нийцсэн буюу эрх зүйт хуулийг эрх зүй гэж үзэж болох боловч өнөөг хүртэл хууль тогтоох явцад хууль нь агуулгаасаа гажиж байдаг тул эрх зүй, хууль хоёрыг ялгах хэрэгцээ шаардлага байгаа юм.⁴⁴ Тиймээс нэр томъёог хэрхэн оноож өгснөөс шалтгаалан хоёрдмол утгаар ойлгогдох үр дагавартай байна. Өөрөөр хэлбэл эрх зүйн онол, философийн үүднээс эрх зүйн хэлбэрийг агуулгатай адилтган авч үзэх эрсдэлтэй болж байна. Тийм учраас хууль эрх зүйт шинжийг бүрэн олоогүй байгаа тохиолдолд “эрх зүй”, “хуулийн” ялгааг сайтар ухаарах, судлах, хууль тогтоомж бүрийг эрх зүйн шалгуураар шалгах шаардлага зайлшгүй бий. Энэ бол эрх зүйт төр, хуультай болох нэн чухал угтвар нөхцөл⁴⁵ болохыг онолын хувьд бас санах учиртай. Хэдий тийм ч Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг хэмээх (2021) бүтээлд *хууль зүйн антропологи* гэсэн нэр томъёог хэрэглэж, англи хэлэнд *legal anthropology* гэж орчуулсан нь ихээхэн ач холбогдолтой байна. Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос эрхлэн гаргадаг Хүний эрх сэтгүүлийн 2022 оны №1 дугаарт хэвлэгдсэн Фернанда Пириегийн *Anthropology of law*⁴⁶ хэмээх (2013) бүтээлийн орчуулгын цувралд эрх зүйн антропологи гэсэн нэр томъёог хэрэглэж, монгол хэлэнд буулгасан байна.⁴⁷

Иймд антропологи гэсэн нэршлээр хууль зүйн салбарт нэгэнт нийтээр хүлээн зөвшөөрч нэрлэж, цаашлаад хэрэглэж дадсан “дадна” гэж үзвэл салбар эрх зүй бүрт адил утгаар ойлгон хэрэглэгддэг нийтлэг нэр томъёо болгон хэвшүүлэх боломжтой гэж үзэж байна. Жишээлбэл, үндсэн хуулийн эрх зүйн антропологи, эрүүгийн эрх зүйн антропологи, захиргааны эрх зүйн антропологи, иргэний эрх зүйн антропологи гэх мэт. Ийнхүү өгүүллээр авч үзэж буй нэр томъёоны нэршил, оноолтын тухайд антропологийн ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны онолын үүднээс **хуулийн антропологи* гэж нэрлэхийн оронд ***эрх зүйн антропологи* гэсэн нэр томъёонд хэвшүүлэн нэрлэх нь зүйтэй гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна. Учир нь эрх зүй судлал нь эрх зүйг тогтолцооноос нь хальж, илүү өргөн хүрээтэй судалдаг байхад хууль зүй судлал эрх зүйн тогтолцооны хүрээнд авч үздэг онцлогтой байна. Эндээс авч үзвэл хууль зүйн хэрэглээнд ***эрх зүйн антропологи* (хууль зүйн антропологи) гэж нэрлэн хэрэглэх нь хууль зүйн нэр томъёонд зайлшгүй тавигддаг *нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, тогтвортой, хоёрдмол утга санаагүй (нэгдмэл) байх* гэсэн шаардлагуудыг ханган илүү тохиромжтой байна.

Мөн түүнчлэн Монгол хэлний тухай хуульд “. . . эрдэм шинжилгээний ажилд шинжлэх ухааны нэр томъёог монгол хэлнээ орчуулан хэрэглэхийг эрхэмлэнэ . . .”⁴⁸ гэж заасныг харгалзан эрх зүйн антропологи гэсэн гадаад нэр томъёогоор нэрлэн хэрэглэхээс илүүтэй цаашид монгол хэлэнд “эрх зүйн хүн судлал” гэж буулгаж, нэрлэж хэвших нь зүйтэй юу гэдгийг авч үзэх хэрэгтэй байна. Учир нь эрх зүйн гүн ухаан гэхийн оронд дэлхий нийтээр хэл зүйн хувьд ижил хэрэглэдэг философи гэдэг нэр томъёогоор нь “эрх зүйн философи” гэж нэрлэдгийн адил антропологи гэсэн нэр томъёог монгол хэлэнд хөрвүүлэхгүй “эрх зүйн антропологи” гэх нь зохистой байна уу эсвэл заавал орчуулж “эрх зүйн хүн судлал” гэх нь оновчтой юу гэсэн асуултууд зүй ёсоор тавигдаж, хариултаа хүлээсээр байна.

⁴⁴ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 151 дэх тал

⁴⁵ Лүндэндорж Н., Jurisprudence // Эрх зүй судлал: Философи, онол, Уб., 2011, 26 дахь тал

⁴⁶ <https://bit.ly/3AIBmRN>

⁴⁷ Фернанда Пирие., Эрх зүйн антропологи, (Орчуулсан: Номынбаясгалан С., Анударь О., Тамир З., ба бусад) Хүний эрх сэтгүүл, Уб., 2022, №1, 101 – 125 дахь тал

⁴⁸ Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 02 дугаар сарын 12–ны өдөр баталсан Монгол хэлний тухай хуулийн 6 дугаар зүйл (Монгол хэлийг хэрэглэх)–ийн 6.5 дахь хэсэгт “Бүх шатны сургалт, эрдэм шинжилгээний ажилд шинжлэх ухааны нэр томъёог монгол хэлнээ орчуулан хэрэглэхийг эрхэмлэнэ” гэж хуульчилсан байна.

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=10932> (Сүүлд үзсэн: 2022.11.01)

Ш.Эрх зүйн антропологи: Ерөнхий ойлголт, судлах зүйл

Эрх зүйн антропологийн талаар нэр томъёоны тайлбарыг хийж байгаа бол мэдээж, түүний ойлголт, агуулга, судлах зүйлийг авч үзэх нь нэр томъёог илүү зөв, тодорхой болгоно гэж үзэж байна.

А.Шарль Монтескьогийн хуулийн амин сүнсийн ойлголтын үүднээс авч үзэх нь

Хуулийн амин сүнсийн тухай хамгийн даацтай, хүлээн зөвшөөрөгдсөн онолын судалгаа шинжилгээг Шарль Монтескьог [Charles de Montesquieu] (1689 – 1755) хийсэн хэмээн үздэг. Ш.Монтескьогийн 1748 онд хэвлүүлсэн “Хуулийн амин сүнс” хэмээх зохиол нь хуулийн амин сүнсийг судалсан хамгийн алдартай бүтээл хэмээгдэн дэлхий дахинаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн байна.⁴⁹ Орчин цагийн бүхий л улс гүрнүүдийн хууль, түүний дотор “үндсэн хууль” Ш.Монтескьогийн боловсруулсан онолыг эш үндэс болгож ирсэн байна.⁵⁰ Тодруулбал, АНУ–ын Үндсэн хуулиас эхлээд 1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал Ш.Монтескьогийн дэвшүүлсэн үзэл санаанд тулгуурлагдсан байна.⁵¹ Энэхүү бүтээлд “хууль нь тухайн орныхоо газарзүйн шинж чанарт, хүйтэн, халуун эсвэл сэрүүн цаг агаарт нь, газрын хөрсний чанарт, уг орны байршилд, нутаг дэвсгэрийнх нь хэмжээ дамжаанд, цаашилбал, тариачид, анчид, малчид болох ард түмнийх нь амьдралын хэв маягт, улсынх нь байгууллаар тодорхойлогддог эрх чөлөөнийх нь хэр хэмжээнд, оршин суугчдынх нь шашин шүтлэг, авъяас чадварт, мөнөөх ард түмний баялаг, тоо хэмжээнд, худалдаанд нь, зан төлөв, ёс заншилд нь нийцэж байх учиртай” хэмээсэн маш нухацтай үндэслэгээг дэвшүүлэн тавьсан байна.⁵²

Энд ийнхүү онцлон өгүүлэхийн учир нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн оршил хэсэг антропологийн судалгаа хийх хууль зүйн үндэслэл нь болох төдийгүй эрх зүйн антропологийн судалгааг дан ганц эрх зүйн онол, философийн хүрээнд бус харин хууль зүйн хэрэглээ болгох үүднээс төрөлжүүлэн хийснээр “Угтаа бол үндсэн хуульд заасан хүний үндсэн эрх, эрх чөлөө бол хүн төрөлхтний түгээмэл үнэт зүйлсэд зүй ёсоор тооцогдох учиртай. Харин хүн төрөлхтний түгээмэл үнэт зүйлсийг монгол орны өвөрмөц онцлог, үндэсний хэв маяг, уламжлал, монгол хүний сэтгэлгээ, хандлагад нийцүүлэн “монгол хөрсөнд” буулгаж чадсан уу”, “монголчуудын төрт ёс, түүх соёлын үнэт зүйлс нь үндэсний хууль тогтоомжтой хэрхэн уялдаж эсвэл ондоошиж (эсрэгцэж) байна вэ”, “даяариллын нөлөөгөөр монголд хурдан дэлгэрч байгаа орчин үеийн үзэл санаа, түүнийг илэрхийлсэн үнэт зүйлс болон нөгөө талд монголчуудын түүх, соёлын өвөрмөц онцлогийг илэрхийлсэн үнэт зүйлс хэрхэн зэрэгцэн оршиж байна вэ”, “монголд хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх ойлголт хэрхэн төлөвшиж, үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөөг бодит амьдрал дээр, нийгмийн харилцаанд хэрхэн хэрэгжиж, монголын түүх, уламжлалт соёл, ахуй амьдрал, ёс заншил, итгэл үнэмшлийн онцлогтой хэрхэн холбогдож байна вэ” гэсэн асуултуудад хариулах боломж олгож байгаагаараа онолын болон практик ач холбогдолтой байна. Учир нь эрх зүйн соёлыг бүрэлдэхэд түүх – нийгэм, улс төр, эрх зүй, соёл, заншил зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг⁵³ болохыг санах ёстой.

Иймээс л дэлхийн улс орон бүр “өөрийн” гэсэн үндэсний эрх зүйн тогтолцоотой ба тэдгээр нь хүн амын амьдралын хэв маяг, зан заншил, эрх зүйн уламжлал, сэтгэлгээний хувьд өөр хоорондоо ихээхэн ялгаатай учраас энэхүү онцлог байдлыг

⁴⁹ Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, монголчууд, Уб., 2018, 7 дахь тал

⁵⁰ Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, монголчууд, Уб., 2018, 8 дахь тал

⁵¹ Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнсийн эрэлхийлэл, (Чингис хааны гэрээс), Уб., 2016, 10 дахь тал

⁵² Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, монголчууд, Уб., 2018, 8 дахь тал

⁵³ Нарангэрэл С., Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, (Харьцуулсан эрх зүй), Уб., 2001, 181 дэх тал

харгалзан зохицуулах асуудал үндэсний эрх зүйн шинжлэх ухаан бүрийн өмнө зүй ёсоор тавигдаж ирсэн байна. Энэ байдлыг эрх зүйн антропологийн ухааны онол, арга зүйн үүднээс авч үзэх хэрэгцээ шаардлага монголын эрх зүйн тогтолцоонд үгүйлэгдэж байна. Нүүдлийн мал аж ахуйн өвөрмөц соёл иргэншилтэй, өдөр тутмын амьдрал ахуйдаа эдэлж хэрэглэдэг зарим зүйлс нь Европынхоос өөр учраас монгол орны хувьд зарим хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд өвөг дээдсээс уламжилж ирсэн заншлын хэм хэмжээг баримтлах шаардлага үүсэх нь гарцаагүй.⁵⁴

Б. Эрх зүйн антропологийн ойлголт, агуулгын талаарх эргэцүүлэл

Эрх зүйн мөн чанарын тухай асуудал нь эрх зүй гэсэн үзэгдлийн дотоод талд хамаарагдах асуудал тул түүний уг сурвалжийг авч үзэхгүйгээр эрх зүйн мөн чанарыг тодорхойлох боломжгүй юм. Эрх зүйн уг сурвалж бол хүн. Иймд хүний мөн чанарыг танин мэдэхгүйгээр эрх зүйн мөн чанарыг ойлгож, түүний тухай ярих боломжгүй байна. Ер нь аливаа нийгмийн шинжлэх ухаан нь хүн судлалгүйгээр хөгжих боломжгүй⁵⁵ гэдгийг анхаарах учиртай. Өдгөө дэлхийн улс орнууд хөгжлийн асуудлыг дан ганц эдийн засгийн талаас нь бус харин түүх соёл, улс төр, нийгмийн болон улс төрийн философи, улс төрийн эдийн засаг, *антропологийн* талаас нь бүрэн гүйцэд судалж, өөрийн орны онцлогт тохирсон хөгжлийн замналыг тодорхойлохыг оролдож байна. Монголчууд бид ч гэсэн хөгжлийн шинэ замналаа хайж байна.⁵⁶ Үүний нэг тод илрэл нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалаас харж болно. Тодруулбал, (1992 оны) Үндсэн хууль нь социалист чиг баримжаа, тоталитар дэглэмд хамаарах өмнөх 3 үндсэн хуулиас мөн чанарын ялгаатай өөр буюу “ардчилсан” маягийнх гэж үздэг. Энэ нь түүний гол гол үзэл баримтлалаар тодорхойлогдох⁵⁷ бөгөөд эрх зүйн антропологийн агуулга ч гэсэн дээрхи байдлаас хөндийрөх учиргүй гэж үзэж байна. Үүнээс гадна хүн судлалаар дэмжигдэн буй хүний эрхийн хандлага (*the human rights approach supported by anthropology/ethnology*)⁵⁸ гэж байна. Орчин үеийн эрх зүйн үнэт зүйлд суурилсан хандлага нь эрх зүйн хүн судлал – хууль зүйн практик үйл ажиллагааны зүй зохистой харилцан хамааралтай салшгүй холбоотой юм. Иймд эрх зүйн хүн судлал, түүний агуулгад юу хамаарах, хэрхэн тодорхойлох вэ гэдгийг антропологийн ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй авч үзэх хэрэгцээ шаардлага үүсч байна.

Жишээлбэл үндсэн эрхийн талаар эргэцүүлж үзвэл, антропологийн аспектаар эрх зүйн үндэс суурь нь хүн өөрөө бөгөөд төрсөн цагаасаа эхлэн нийгмийн харилцаа, дэмжлэг дунд оршин байдаг. Ертөнцөд хүн мэндлэхэд түүнд тодорхой халамж шаардагддаг бөгөөд энэ нь түүнийг насан туршид нь дагалддаг. Хүрээлэн буй орчноос түүнийг хамгаалах дэмжүүлэх шаардлага байнга тулгардаг. Ийнхүү социаль шинж чанартай суурь харилцаануудыг тойрон үндсэн эрхүүд бий болдог. Төрийн үндэс болсон хүн, түүний хэрэгцээг зөв үнэлж, зохистой гүйцэлдүүлэх байдлаар төр өөрөө тодорхойлогдох боломжтой. Хүний үндсэн эрэлт, хэрэгцээг төр болон эрх зүйн аль нь ч хүлээн зөвшөөрөх ёстой байдаг. Тодорхой зарим (шүтэж бишрэх, итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх гэх мэт) үндсэн эрх нь түүхийн болон антропологийн аспектаас улбаалан үзэхэд социаль хүрээнд хэрэгжихдээ нилээд эмзэг

⁵⁴ Нарангэрэл С., Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, (Харьцуулсан эрх зүй), Уб., 2001, 121 дэх тал

⁵⁵ Сэлэнгэ Х., Хүн ба эрх зүй, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №2 – 3, 97 дахь тал

⁵⁶ <https://www.mongolbank.mn/documents/tovhimol/group14/01.pdf> (Сүүлд үзсэн огноо: 2022.08.01)

⁵⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулиуд, тэдгээрт орсон нэмэлт, өөрчлөлт, (1924–1992), Эмхэтгэл, Уб., 1998, 122 дахь тал

⁵⁸ Булаг Э., Монгол дахь ясны үзэл ба үндэстний эв нэгдэл, тэдгээрт холбогдох эрх зүйн асуудал, (Орчуулсан: Туулайхүү Э., Туяа Ш.), Уб., 2020, 101 – 102

байдаг. Тэдгээрийг зөрчихөд хялбар боловч бүхэлдээ буюу өргөн утгаараа тэд хүний оршин байх зорилго, утга агуулгыг тодорхойлж байдаг⁵⁹ онцлогтой байна.

Өмнө дурдсанчлан антропологийн ухааны олон сэтгэгчид хуульчид (Х.Мейне, Л.Х.Морган зэрэг) байсан учраас энэ салбар ухааны хамгийн эртний мэргэжил мэргэшлийн нэг болсон байна.⁶⁰ Тэд бүгд л ямар нэгэн байдлаар тухайн судалж буй нийгмийнхээ хууль, ёс заншил, дэг журмын тухай бүтээлдээ тусгаж байв. Жишээлбэл, эрх зүйн антропологийн Малиновскигийн “*Бүдүүлэг нийгэм дэх гэмт хэрэг ба ёс заншил*” хэмээх (2018 [1925]) бүтээл⁶¹ зэргийг дурдаж болох юм. Эрх зүйн антропологи нь XIX зууны дунд үеэс хөгжсөн бөгөөд түүнийг нэг талаас нийгмийн олон талт харилцаа, соёл, ухамсарын ижилсэл, ондоошлыг; нөгөө талаас хүнийг эрх зүйн харилцааны объект болох талаас нь судалдаг антропологийн ухааны болон хууль зүйн шинжлэх ухааны салбар дундын бие даасан хавсарга ухаан⁶² гэж тодорхойлж болох юм. Энэ утгаараа антропологи бол бодит туршлагад суурилсан ухаан бөгөөд эрх зүйн антропологийн онцлог нь нийгэм, соёлын бүтээгдэхүүн болох эрх зүйн сэтгэлгээ, ухамсар, соёл, уламжлал, зан заншил, үнэт зүйлс, хүний эрх, эрх чөлөө болон тэдгээрийг тусгасан бичмэл болон бичмэл бус хэм хэмжээ, ахуй зэрэгт ач холбогдол өгч, гол судлагдахуунаа болгон судалдаг гэж үзэж болох юм. Тэгэхлээр эрх зүйн антропологи нь эрх зүйн мөн чанарыг нийгмийн үзэгдэл талаас нь судалдаг байна.

Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг болон Эрх зүйн эх толь бичиг хэмээх бүтээлүүдэд “*“Эрх зүйн антропологи” ~ “Хууль зүйн антропологи” гээд аман (үлгэр, домог, туульс, зүйр цэцэн үгс, ардын аман зохиол, ардын уран бүтээл зэрэг) буюу түүхэн дурсгалт бичиг, нийгмийн практикийг задлан шинжлэх замаар нийгэм хэв маяг бүрт хэвшмэл буй хүн төрөлхтний ахуйг хуульчлах үйл явцыг судалж, тухайн тодорхой эрин үе болон нийгмийн тухайн хэв маягийг хүний эрх зүйн ахуйн үндэс болсон зүй тогтол ба логикийг тодорхойлоход чиглэгдсэн шинжлэх ухаан ба хичээлийн судлагдахуун*” гэж тэмдэглэсэн байна (С.Нарангэрэл, 2008: 529, 610, 2011: 563, 610, 2021: 524). Харин Фернанда Пириегийн Эрх зүйн антропологи хэмээх бүтээлд “. . . эрх зүйн антропологи нь хуулийг нийгмийн хэлбэр болохын хувьд утга учир олгодог таамаг, санаануудынх нь хамтаар шинжлэх ёстой. Хууль гэж нэрлэдэг нийгмийн үзэгдлийн бүхий л хүрээг төрөл зүйл, нийцэцэггүй байдал бүхэнд нь нухацтай авч үзэж, хэв маяг, нийтлэг байдал, холбоог тэдгээрийн дундаас эрэлхийлнэ гэсэн үг. Зорилго нь тодорхойлохоосоо илүүтэй зааварчилж, нийтлэг шинж, ойлголтыг эрэлхийлэх юм . . .” гэж бичсэн байна.⁶³ Мөн түүнчлэн зарим бүтээлд “*эрх зүйн антропологи бол хүнийг нийгмийн оршихуй болох эрх зүйн илрэл, хэмжээсийн тухай шинжлэх ухаан юм. Эрт үеэс өнөөдрийг хүртэл хүмүүсийн нийгмийн амьдралын эрх зүйн хэлбэрүүд түүний мөн чанар*”⁶⁴ гэж тодорхойлж авч үзсэн байна.

В. Эрх зүйн антропологи эрх зүй судлалын шинжлэх ухааны салбар болох нь

Доктор, профессор Х.Сэлэнгийн “Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл” хэмээх (2014) бүтээлд “эрх зүй судлал нь эрх зүйг тогтолцооноос нь хальж, илүү өргөн хүрээтэй судалдаг учраас *эрх зүй судлал* нь танин мэдэхүйн

⁵⁹ Сарантуяа Ц., Үндсэн эрх болон хүний эрх: Харьцуулалт, онолын эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №1, 20 – 21 дэх тал

⁶⁰ Жан Копан., Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал, (Орчуулсан: Дулам С.), Уб., 2007, 71 дэх тал

⁶¹ Malinowski B., 2018 [1925]. *Crime and Custom in Savage Society*, London: Routledge.

⁶² Номынбаясгалан С., Мөнх – Эрдэнэ Г., Баатарцогт Б., Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн хууль зүйн антропологийн судалгаа (Хууль зүйн антропологийн судалгаа хийх судлаачдад зориулсан гарын авлага), Уб., 2021, 5 дахь тал

⁶³ Фернанда Пирие., Эрх зүйн антропологи, (Орчуулсан: Номынбаясгалан С., Анударь О., Тамир З., ба бусад) Хүний эрх сэтгүүл, Уб., 2022, №1, 123 дахь тал

⁶⁴ Персесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология. Пер. с франц. М., 1999. с 1

хүрээнд эрх зүйн мөн чанар агуулгыг буюу эрх, эрх чөлөөний боломж, хязгаарын мөн чанар, агуулгыг тодорхойлж, эрх зүйн үнэнд хүрэхийг эрмэлздэг бол үнэт зүйлийн хүрээнд эрх зүйн объектив мөн чанар, үнэт зүйлийг илрүүлж, түүний зорилго, ач холбогдлыг тодорхойлдог. Түүнчлэн онтологийн хүрээнд *эрх зүй судлал* нь эрх зүйн оршин буйг нотолж, эрх зүйн объектив шинж, үүрэг зорилгыг илрүүлж, эрх зүйн илрэн гарах хэлбэр хууль болохыг тодорхойлдог байна. Ийнхүү *эрх зүй судлал* нь эрх зүйн зүй тогтол, онолыг судалдаг гээд эрх зүй судлалын шинжлэх ухааны салбар нь эрх зүйн философи, эрх зүйн онол болно” гэж тэмдэглэсэн байна.⁶⁵ Үүн дээр нэмээд эрх зүйн хүн судлал буюу “эрх зүйн антропологи” ч гэсэн эрх зүйн судлалын шинжлэх ухааны салбарын нэг болох нь гарцаагүй юм.

Г.Эрх зүйн антропологиог төрөлжүүлэн хөгжүүлэх боломж

Академич С.Нарангэрэлийн Эрх зүйн эх толь бичиг хэмээх бүтээлд сонгуулийн эрх зүй гэдгийг *“төрийн сонгуульт байгууллагыг бүрдүүлэх журам буюу өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн эрх зүйн нэг институт болох сонгуулийн тогтолцоог зохицуулдаг эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц”* гэж бичсэн байна.⁶⁶ Хэдий тийм ч сонгуулийн эрх зүйн амин сүнс нь иргэний улс төрийн суурь эрх болох сонгох, сонгогдох эрх болох учир сонгуулийг сонгогчгүйгээр, сонгуулийн эрх зүйг сонгогчийн эрхгүйгээр сэтгэж, зохицуулж, зохион явуулж болдоггүйн учир үүнд л оршиж байна.⁶⁷ Тиймээс сонгуулийн эрх зүйн асуудлыг антропологиин, нэн ялангуяа сонгуулийн эрх зүйн антропологиин үүднээс авч үзэх хэрэгцээ шаардлага монголын эрх зүйн тогтолцоонд үгүйлэгдэж ирсэн байна. Гэвч монголын хуульч эрдэмтэн судлаачид эрх зүйн антропологиин чиглэлийн судалгааг төдийлөн хийж байгаагүй хэдий ч эрх зүйн антропологи нь салбар эрх зүй бүрээр төрөлжин хөгжих боломжтой байсаар байна.⁶⁸ Энэ байдлаас улбаалан антропологиин ухаан болон хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс хариултаа хүлээсэн асуултууд, жишээ болгон дурдвал сонгуулийн тогтолцоог хэрхэн тодорхойлох вэ, сонгуулийн тогтолцоо, түүнийг хэлбэрүүдтэй нь хольж хутгасан уу гэсэн асуултууд хариултаа хүлээсээр багагүй хугацааг өнгөрүүлсэн байна. Иймд сонгуулийн эрх зүйн хөгжлийн асуудлыг сонгуулийн тогтолцоо, түүнд хамаарах эрх зүйн зохицуулалтын жишээн дээр авч үзвэл *“сонгуулийн эрх зүйн антропологи”*-ийг хөгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болсныг хууль зүйн практик харуулж байна.⁶⁹ Энэ нь цаашлаад иргэний сонгох, сонгогдох эрх зөрчигдөхөд хүргэж байна

IV. Дүгнэлт, санал

Эцэст нь тэмдэглэхэд, Монгол Улсын хууль зүйн салбарт өнөөг хүртэл үндэсний хууль тогтоомжийг төдийгүй хууль зүйн тодорхой (тохиолдлыг) асуудлуудыг антропологиин үүднээс судалсан судалгаа хэвлэгдээгүй байна. Энэ нь *“антропологиин ухаан нь хууль зүйн шинжлэх ухаанд ямар хувь нэмэр оруулах боломжтой вэ”* гэсэн онолын асуулт хариултаа хүлээсээр байгаа гэдгийг харуулж байна. Энэ нь бас антропологиин судалгаа хийх *“эрх зүйн зохицуулалтын хөшүүрэг”* байхгүйтэй холбоотой байж болох юм. Ийнхүү антропологиин ухааны онол, арга зүйн үүднээс үндэсний эрх зүйн зохицуулалтуудыг судлах нь *“эрх зүйн антропологиин ухааныг*

⁶⁵ Сэлэнгэ Х., Эрх зүй, хууль зүй гэсэн нэр томъёоны талаарх шүүмж, эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2014, №1, 151 дэх тал

⁶⁶ Нарангэрэл С., Эрх зүйн эх толь бичиг, Уб., 2008, 383 дахь тал

⁶⁷ Чимид Б., Сонгуульд суралцахуй, (Тогтолцоо, үйл явц, эрх зүй), Уб., 2008, 45 дахь тал

⁶⁸ Номынбаясгалан С., Хууль зүйн нэр томъёоны асуудлууд, Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2022, №1, (100), 79 дэх тал

⁶⁹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 05 дугаар сарын 02–ны өдрийн 03 дугаар тогтоол МУҮХЦ, Тогтоол №03/2012.05.02., Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 22–ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлт МУҮХЦ, Дүгнэлт №05/2016.04.22., Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2022 оны 06 дугаар сарын 27–ны өдрийн 01 дүгээр тогтоол МУҮХЦ, Тогтоол №01/2022.06.27.

Монгол Улсад хөгжүүлэх нэн таатай нөхцлийг бүрдүүлэхээс гадна антропологиийн судалгааг дан ганц эрх зүйн онол, философийн хүрээнд бус харин хууль зүйн хэрэглээ болгох үүднээс сонгуулийн эрх зүйн чиглэлээр төрөлжүүлэн хийх боломжтой байна” гэсэн ерөнхий дүгнэлтэд хүрэв. Энэ үндсэн дээр дараахь цөөн хэдэн саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1/ *Anthropology of law, legal anthropology, law's anthropology* гэсэн нэр томъёонууд нь энгийн утгаар эрх зүйн эсвэл хуулийн хүн судлал гэсэн утга агуулгыг илэрхийлдэг хэдий ч монгол хэлэнд хэрхэн оновчтой буулгах вэ гэсэн асуулт шинжлэх ухааны үүднээс хариултаа хүлээсээр өнөөг хүрсэн байна. Харин антропологиийн ухааны болон хууль зүйн шинжлэх ухааны онолын үүднээс авч үзвэл **хуулийн антропологи* гэж оноон нэрлэхийн оронд ***эрх зүйн антропологи* гэсэн нэр томъёонд хэвшүүлэн нэрлэж, хэрэглэх нь зүйтэй болов уу гэж үзэж байна. Учир нь хуулийн антропологи гэсэн томъёог хэрэглэснээр “*эрх зүйн антропологиийн агуулгыг явцууруулан тодорхойлуулах төдийгүй эрх зүйн илрэн гарах хэлбэрийн тухай ойлголтыг эрх зүйн мөн чанарын тухай ойлголттой хольж, хутган ойлгох*” нөхцлийг бүрдүүлж байна. Жишээлбэл, *сонгуулийн хуулийн антропологи* гэх зэргээр нэрлэх нь *сонгуулийн эрх зүйн антропологиос* агуулга, мөн чанарын хувьд эрс ялгаатай байх болно.

2/ Хууль зүйн нэр томъёоны асуудлуудын зангилаа нь “*хуулийн антропологи буюу хуулийн хүн судлал эсвэл эрх зүйн антропологи хэмээх нэр томъёогоор дамжин илэрхийлэгдэх үзэл санаа, утга агуулгыг яаж ялган ойлгох вэ, тэдгээрт уялдаа холбоо, хамаарал байгаа юу, үзэл санаа, агуулгыг нь хэрхэн тодорхойлох вэ, хэрэглэх хүрээ нь ямар байх вэ*” гэсэн асуултуудад байна гэж үзээд, тэдгээрт ач холбогдол өгч эргэцүүлж болохоор байна. Энэ үндсэн дээр эрх зүйн зохицуулалтаас цааш (*дан ганц эрх зүйн онол, философийн хүрээнд бус хууль зүйн хэрэглээний хүрээнд бол*) өргөн утгаар нь хэрэглэх үед *anthropology of law* гэсэн агуулгаар нь ойлгох нь зүйтэй болов уу, харин эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд явцуу утгаар хэрэглэх тохиолдолд *legal anthropology* гэсэн агуулгаар ялган зааглаж, агуулгын болон хэрэглэж байгаа хүрээнээс нь хамааран ийнхүү авч үзэж болох юм.

3/ Эрх зүйн антропологи нь нэг талаас нийгмийн олон талт харилцаа, соёл, ухамсарын ижилсэл, ондоошлыг; нөгөө талаас хүнийг эрх зүйн харилцааны объект болох талаас нь авч үздэг бөгөөд эрх зүйн антропологиийн онцлог нь нийгэм, соёлын бүтээгдэхүүн болох эрх зүйн сэтгэлгээ, ухамсар, соёл, уламжлал, зан заншил, үнэт зүйлс, хүний эрх, эрх чөлөө болон тэдгээрийг тусгасан хэв хууль, ахуй зэрэгт ач холбогдол өгч, гол судлагдахуунаа болгон судалдаг гэж үзэж болно. Энэ утгаар бол сонгуулийн эрх зүйн антропологи гэдгийг сонгуулийн эрх зүйн болон эрх зүйн тогтолцооны талаархи антропологи анализ гэж энгийнээр тодорхойлж болох юм.

4/ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоо, түүнд хамаарах эрх зүйн зохицуулалтын өөрчлөлт болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн зарим шийдвэрийн үндэслэл зэргээс аваад үзвэл, сонгуулийн эрх зүйн хүн судлалыг хөгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна.

Key words: *Anthropology, anthropology of law (legal anthropology), ethnography of law, legal language, legal terminology, ius, lex.*

Abstract: *The article is named as the “Anthropology of Electoral law” and its content is conducted within legal issues on the translation of legal terminology. Anthropology is an empirically-grounded discipline. Its material is observed in the real world, typically through long-term, focused participant observation. The anthropologist studies social forms as they exist in all their variety, including ideas as well as physical activities, and what may be regarded as archaic or marginal. “Anthropology of law” is the first branch of anthropology*

to emerge from mid–nineteenth century. The field studies different social and cultural differences in terms of social, cultural and legal relations. In this context, it is possible to study how the concept of human rights is developed in Mongolia and how it is related to traditional culture, way of life, customs and beliefs.

Ашигласан материал

А.Эрх зүйн эх сурвалж:

1/ Монгол хэлний тухай хууль (2015.02.12)

Б.Үндсэн хуулийн маргаан:

1/ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 05 дугаар сарын 02–ны өдрийн 03 дугаар тогтоол МУҮХЦ, Тогтоол №03/2012.05.02.

2/ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 22–ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлт МУҮХЦ, Дүгнэлт №05/2016.04.22.

3/ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2022 оны 06 дугаар сарын 27–ны өдрийн 01 дүгээр тогтоол МУҮХЦ, Тогтоол №01/2022.06.27.

В.Монгол хэл дээрхи эх сурвалж:

1/ Бум – Очир Д., Мөнх – Эрдэнэ Г., Нийгэм, соёлын хүн судлалын онолын үүд, Уб., 2012

2/ Мөнх – Эрдэнэ Г., Чулуунбат П., Нийгэм – соёлын хүн судлалын удиртгал, Уб., 2017

3/ Нарангэрэл С., Эрх зүйн эх толь бичиг, (II хэвлэл), Уб., 2008

4/ Нарангэрэл С., Эрх зүйн эх толь бичиг, (III хэвлэл), Уб., 2011

5/ Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнс буюу Чингис хаан, монголчууд, Уб., 2018

6/ Нарангэрэл С., Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, (Харьцуулсан эрх зүй), Уб., 2001

7/ Нарангэрэл С., Хуулийн амин сүнсийн эрэлхийлэл, (Чингис хааны гэрээс), Уб., 2016

8/ Нарангэрэл С., Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, Анхны хэвлэл, Уб., 2021

9/ Номынбаясгалан С., Хууль зүйн нэр томъёоны асуудлууд, Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2022, №1, (100)

10/ Номынбаясгалан С., Түвшинсанаа О., Хүчиндэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын антропологийн асуудал, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, Уб., 2022, №2

11/ Нямсүрэн Ч., Эрх зүйн ерөнхий онол, (Үндсэн ойлголт, тулгамдсан асуудал), Хоёр дахь хэвлэл, Уб., 2017

12/ Сарантуяа Ц., Үндсэн эрх болон хүний эрх: Харьцуулалт, онолын эргэцүүлэл, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №1

13/ Сэлэнгэ Х., Хүн ба эрх зүй, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2000, №2 – 3

14/ Сэнгэдорж Т., Эрх зүй хэмээх нэр томъёоны эргэн тойронд, Эрх зүй сэтгүүл, Уб., 2012, №1 – 2 (21)

15/ Фернанда Пирие., Эрх зүйн антропологи, (Орчуулсан: Номынбаясгалан С., ба бусад) Хүний эрх сэтгүүл, Уб., 2022, №1

16/ Жан Копан., Угсаатан судлал, хүн судлалын удиртгал, (Орчуулсан: Дулам С.), Уб., 2007

Г.Гадаад хэл дээрхи эх сурвалж:

1/ Fernanda Pirie., The Anthropology of Law, Oxford university press, 2013

Д.Бусад эх сурвалж:

1/ Хамтын бүтээл., Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь, Таван боть, (X – Я), Уб., 2008